

ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАНЬ СЛІДЧОГО, ПРОКУРОРА

Ю.І. Азаров

*професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Реформа кримінальної юстиції, загалом, і сфери кримінального провадження, зокрема, обумовила зміну змісту та спрямованості кримінального процесу в сторону його максимальної наближеності до міжнародних стандартів охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів особи – учасника кримінально-процесуальних відносин. Визнаючи їх охорону одним із загальних завдань кримінального провадження кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість, а в окремих випадках і необхідність застосування заходів процесуального примусу (заходів забезпечення кримінального провадження), від своєчасного та обґрунтованого застосування яких багато в чому залежить ефективність розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень.

У порівнянні з Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 р. чинний Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. (далі – КПК України) запровадив якісно новий підхід до реалізації системи кримінального провадження. Найсуттєвішою трансформації зазнав, зокрема, порядок застосування примусу у кримінальному провадженні, що майже в повному обсязі підкорився слідчому судді. Але кожна нова система повинна пройти складний шлях свого становлення, теоретичного осмислення та виправлення помилок [1, с. 86].

З прийняттям чинного КПК України, що стало одним із основних етапів реформи кримінальної юстиції України, були пов'язані сміливі надії на ґрунтовні перетворення у сфері кримінального процесу, побудованого на ідеології пріоритету прав людини. Однак півторарічний строк дії нового закону засвідчив, що не всі сподівання виправдались. Введення інституту судового контролю давало надію на усунення з правозастосовної практики випадків обмеження конституційних прав і свобод людини без достатніх для цього підстав. Водночас, не є секретом те, що реальний стан речей у цьому напрямі ще далекий від оптимального. Причинами цього, на наш погляд, з однієї сторони, є новизна цього інституту для сучасного вітчизняного законодавства та незавершеність процесу його становлення, а з іншої – певна деформація правосвідомості суддів (які виконують повноваження слідчих суддів), прокурорів,

слідчих, які тривалий час перебували в межах однієї системи органів, основним завданням якої була боротьба зі злочинністю шляхом розкриття кожного злочину.

Таким чином, на тлі ряду проблем теоретико-правового характеру насамперед пов'язаних із розумінням сутності обмеження конституційних прав і свобод особи в кримінальному провадженні, підстав і меж такого обмеження, актуальними та практично значущими виступають питання, пов'язані з процедурою прийняття слідчим суддею відповідних процесуальних рішень, формуванням його внутрішнього переконання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, що стосуються змісту та правил оцінки доказів у кримінальному провадженні, зокрема за внутрішнім переконанням посадової особи, досліджуються вже доволі тривалий час. Свої роботи цим питанням присвятили С.І. Вікторський, І.Я. Фойницький, М.С. Строгович, М.М. Гродзинський, Ю.М. Грошевий, Л.Д. Кокорев, П.А. Лупинська, В.З. Лукашевич, Н.Л. Дроздович, С.М. Смоков, С.М. Стахівський, Г.М. Резнік, О.Р. Ратінов, М.М. Михеєнко та інші вчені.

Значна кількість наукових досліджень у цьому напрямі засвідчує важливість і складність категорії внутрішнього переконання особи у контексті здійснення кримінальної процесуальної діяльності, що, як відомо, чітко врегульована нормами кримінального процесуального закону та має відбуватись у визначених ним формах.

Водночас, варто зазначити, що з прийняттям у 2012 р. чинного КПК України, зміною багатьох традиційних для вітчизняного кримінального судочинства положень, у тому числі щодо мети доказування у кримінальному провадженні, питання про природу та формування внутрішнього переконання, також потребує нового наукового осмислення.

Метою цієї статті є дослідження процесу формування внутрішнього переконання слідчого судді під час розгляду клопотань слідчого, прокурора.

Основні результати дослідження. Категорія внутрішнього переконання є однією з найбільш важливих у теорії пізнання. У змісті внутрішнього переконання, зазвичай, виділяють декілька аспектів – гносеологічний, логічний та психологічний. Гносеологічний аспект внутрішнього переконання пов'язаний з якістю висновку суб'єкта оцінки, що сприймається ним як переконання. Він є об'єктивним, незалежним від волі та бажань суб'єкта оцінки, але водночас може бути істинним або неправдивим. Логічний аспект пов'язаний з об'єктивною обґрунтованістю самого висновку, усвідомленням цієї обґрунтованості самим суб'єктом або прийняття ним висновку без обґрунтування. Психологічний аспект включає в себе ціннісне та вольове ставлення суб'єкта оцінки до цього висновку [2, с. 62; 3, с. 96–99].

Категорія внутрішнього переконання використовується у тексті нормативно-правових актів, набуваючи тим самим і правового значення. Аналіз кримінального процесуального законодавства, слідчої та судової практики засвідчує, що оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає такий порядок, за якого, по-перше, ця оцінка є виключною компетенцією органу, що здійснює кримінальне провадження, за відсутності наперед встановлених правил

про значення та силу доказів, і, по-друге, ця оцінка завершується категоричними висновками та рішеннями, що виключають будь-які сумніви в їх правильності [4, с. 166].

Таким чином, внутрішнє переконання може бути охарактеризовано і як процес дослідження обставин кримінального провадження, і як його результат.

Відсутність наперед встановлених правил про значення та силу доказів забезпечується системою норм про вільну оцінку доказів, відповідно до якої жоден доказ не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК України). Слідчий суддя, як і слідчий, прокурор, суд, не зв'язаний наперед встановленими правилами про силу та значення будь-яких доказів, а також оцінками доказів, наданими іншими учасниками кримінального провадження. Під час розгляду клопотання слідчого, прокурора та ухвалення судового рішення, слідчий суддя зобов'язаний особисто та безпосередньо оцінити кожен доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Внутрішнє переконання як результат оцінки доказів відображається у висновках та рішеннях слідчого судді, що мають відповідати встановленим у КПК України критеріям (ст. 370).

Як вказується у літературі, правовий аспект внутрішнього переконання судді (слідчого судді) становлять такі положення:

– закон гарантує відсутність будь-яких заздальгідь встановлених правил про силу і значення окремих доказів, тому іншого шляху для судді, як оцінювати їх за внутрішнім переконанням не залишається;

– закон зобов'язує суб'єкта доказування здійснювати процесуальну діяльність, спрямовану на всебічне, повне й неупереджене дослідження всіх обставин кримінального провадження, що є підґрунтям формування внутрішнього переконання;

– суб'єкт доказування повинен мотивувати, обґрунтовувати свій висновок у відповідних процесуальних документах;

– закон містить гарантії невтручання в оцінку доказів судом з боку інших органів і осіб, надаючи суду можливість оцінити докази та прийняти рішення без будь-якого стороннього зовнішнього впливу [5, с. 255].

Отже, виражений у клопотанні слідчого, прокурора висновок про необхідність проведення певної процесуальної дії чи прийняття процесуального рішення, будучи необхідною передумовою формування внутрішнього переконання слідчого судді, який розглядає це клопотання, сам по собі визначає лише пізнавальну сторону питання – наявність тих чи інших фактичних даних про обставини кримінального провадження. Цей висновок є результатом переконання слідчого, прокурора і, безперечно, не стає автоматично переконанням слідчого судді. З точки зору слідчого судді, клопотання, що надійшло на розгляд від слідчого, прокурора, не є об'єктивно обґрунтованим, хоча останні й вважають його таким.

Як вказує П.А. Лупинська, встановлений законом принцип вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням засвідчує те, що в силу суб'єктивного

характеру оціночної діяльності її результат не може впливати чи визначати оцінку доказів іншими особами. Для них така оцінка, надана іншими суб'єктами, не може мати ні попереднього, ні кінцевого характеру, їх оцінка доказів є результатом їх власного переконання [3, с. 101].

Звертаючись до слідчого судді з клопотанням слідчий, прокурор повинні обґрунтувати його. Це обґрунтування під час розгляду клопотання має бути усвідомлене та сприйняте слідчим суддею, узгоджене з його ціннісними установками, і лише після цього слідчий суддя остаточно формує своє переконання та приймає рішення.

Під час дослідження обставин конкретної ситуації, що викладені у клопотанні та пов'язуються слідчим, прокурором з необхідністю проведення певної процесуальної дії чи прийняття процесуального рішення, слідчий суддя сприймає їх не тільки у матеріальному виді (як фрагмент дійсності), а й у виді ідеального образу, що є об'єктивним за своїм джерелом, однак суб'єктивним за формою (фрагмент пізнання). При цьому, фрагмент пізнання завжди певною мірою є біднішим за фрагмент дійсності, оскільки перший сприймає та відображає далеко не все розмаїття останнього. З іншої сторони, оскільки свідомість людини не лише відображає дійсність, а й творить її, суб'єкт пізнання часто привносить в ідеальні образи ситуації такі елементи, для яких корелятори у дійсності, що відображається, відсутні. Ця нетотожність ідеального образу ситуації та дійсності, що відображається, певно відбивається на процесі обґрунтування рішення і, у кінцевому рахунку, на формуванні переконання слідчого судді.

Під час оцінки об'єкт співвідноситься з потребами та інтересами у відповідності з уявленнями суб'єкта оцінки про цінності, їх систему, що утворюється у свідомості суб'єкта як результат його соціального досвіду [6, с. 31; 7, с. 40].

Для переходу розумової діяльності слідчого судді у практичну площину необхідно, щоб ці фрагменти співпадали. Якщо вони повністю інертні один одному, тобто фрагмент свідомості є повністю адекватним фрагменту дійсності, діяльність слідчого судді матиме предметний характер: переконавшись в обґрунтованості клопотання слідчого, прокурора, слідчий суддя задовольнить його, прийнявши відповідне рішення. У цьому випадку у свідомості слідчого судді взаємодіють, головним чином, такі форми пізнання дійсності, як віра, знання та переконання. Якщо ж співпадиння вищевказаних фрагментів неповне, то цим формам починає протистояти сумнів, що зупиняє проективне мислення, однак стимулює критичне ставлення до представленої інформації. Подекуди, неспівпадиння ідеального образу ситуації та дійсності, що відображається, викликане дефіцитом інформації про останню.

З'ясовуючи законність і обґрунтованість клопотання слідчого, прокурора, слідчий суддя усвідомлює представлену інформацію фактично в двох варіантах.

У першому випадку слідчий суддя вважає подану слідчим, прокурором інформацію істинною, довіряючи їм, та приймає цю інформацію як основу своїх суб'єктивних критеріїв. Наявність віри у свідомості слідчого судді свідчить про певний дефіцит інформації, необхідної для прийняття обґрунтова-

ного рішення. В умовах такого дефіциту і з'являється потреба у додаткових мотивах діяльності, роль яких і виконує віра. У цьому випадку функція віри полягає в конструюванні тих підстав для прийняття рішення, яких не вистачає, а впевненість слідчого судді в правильності прийнятого рішення визначається не його обґрунтованістю, а ґрунтується на інших факторах, які часто зовсім не пов'язані з обґрунтованістю прийнятого рішення.

У другому випадку слідчий суддя може піддати інформацію, подану слідчим, прокурором, сумніву та здійснити перевірку її достовірності та повноти. Завдяки сумнівам з'ясовується об'єктивна обґрунтованість положень, викладених у клопотанні слідчого, прокурора. Не володіючи всією повнотою інформації, необхідної для прийняття рішення, слідчий суддя відповідно не володіє цілковитою впевненістю в правильності рішення. Сумніви, що наявні у слідчого судді, примушують його до перевірки не тільки законності, а й обґрунтованості клопотання слідчого, прокурора, при цьому, ці сумніви будуть посилюватись відповідно до встановлення під час розгляду клопотання тих обставин, які обґрунтовуватимуть протилежне положення – відсутність підстав для задоволення клопотання.

Сумніви слідчого судді також ґрунтуються на усвідомленні ним суперечливості ситуації – конфлікту між особою та владою, сторонами, кожна з яких відстоює свої інтереси. Особа (зокрема, підозрюваний) зацікавлена уникнути необґрунтованого обмеження її прав і свобод. Слідчий, прокурор, зі своєї сторони, виходять з публічно-правових інтересів, у межах яких обмеження прав і свобод особи є виправданим, а подекуди і необхідним. Сумніви вносять у свідомість слідчого судді роздуми з приводу доцільності проведення тих процесуальних дій, про які йдеться в клопотанні, відповідності цих дій цілям їх проведення та меті охорони прав, свобод і законних інтересів особи.

Висновки. Таким чином, формування внутрішнього переконання слідчого судді під час розгляду клопотань слідчого, прокурора може ґрунтуватись як на вірі, так і на знанні. Наявність віри у свідомості слідчого судді свідчить про дефіцит інформації, необхідної для прийняття обґрунтованого рішення. Внутрішнє переконання слідчого судді в обґрунтованості прийнятого рішення є результатом усвідомлення слідчим суддею цієї обґрунтованості. Таке усвідомлення здійснюється при перевірці представленої у клопотанні інформації не тільки як повної, а й як достовірної. Впевненість слідчого судді у правильності прийнятого рішення у такому випадку однозначно визначається законністю та обґрунтованістю поданого клопотання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Журба А.І.* Окремі проблеми системи заходів процесуального примусу за новим КПК України / А.І. Журба // Теоретичні та практичні проблеми кримінального судочинства: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 19 жовтня 2012 року). – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. – С. 85–87.

2. *Резник Г.М.* Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Г.М. Резник. – М. : Юрид. лит., 1977. – 118 с.

3. *Лупинская П.А.* Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы / П.А. Лупинская. – М. : Юрид. лит., 1976. – 168 с.

4. *Рапинов А.Р.* Судебная психология для следователей: Научно-практическое руководство / А.Р. Рапинов. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 352 с.

5. *Дроздович Н.Л.* Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів / Н.Л. Дроздович // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 250–258.

6. *Шитов М.А.* Оценочная деятельность следователя в процессе доказывания / М.А. Шитов : дисс. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2003. – 171 с.

7. *Савонюк Р.Ю.* Внутрішнє переконання слідчого та його роль в оцінці доказів у кримінальній справі / Р.Ю. Савонюк // Науковий вісник. – Д., 2006. – Актуальні питання розкриття та розслідування злочинів. – С. 38–43.

Азаров Ю.І. Формування внутрішнього переконання слідчого судді під час розгляду клопотань слідчого, прокурора

Стаття присвячена дослідженню процесу формування внутрішнього переконання слідчого судді під час розгляду клопотань слідчого, прокурора про проведення процесуальних дій, якими обмежуються конституційні права і свободи людини. Встановлено, що формування внутрішнього переконання слідчого судді під час розгляду клопотань слідчого, прокурора може ґрунтуватись як на вірі, так і на знанні. Внутрішнє переконання слідчого судді в обґрунтованості прийнятого рішення є результатом усвідомлення слідчим суддею цієї обґрунтованості. Таке усвідомлення здійснюється при перевірці представленої у клопотанні інформації не тільки як повної, а й як достовірної. Впевненість слідчого судді у правильності прийнятого рішення у такому випадку однозначно визначається законністю та обґрунтованістю поданого клопотання.

Ключові слова: досудове розслідування, судовий контроль, слідчий суддя, внутрішнє переконання слідчого судді, клопотання слідчого, прокурора, законність і обґрунтованість клопотання.

Азаров Ю.И. Формирование внутреннего убеждения следственного судьи при рассмотрении ходатайств следователя, прокурора

Статья посвящена исследованию процесса формирования внутреннего убеждения следственного судьи при рассмотрении ходатайств следователя, прокурора о проведении процессуальных действий, которыми ограничиваются конституционные права и свободы человека. Установлено, что формирование внутреннего убеждения следственного судьи при рассмотрении ходатайства следователя, прокурора может основываться как на вере, так и на знаниях. Внутреннее убеждение следственного судьи в обоснованности принимаемого решения является результатом осознания следственным судьей этой обоснованности. Такое осознание происходит во время проверки представленной в ходатайстве информации не только как полной, но и как достоверной. Уверенность следственного судьи в правильности принимаемого решения в таких случаях однозначно определяется законностью и обоснованностью внешнего ходатайства.

Ключевые слова: досудебное расследование, судебный контроль, следственный судья, внутреннее убеждение следственного судьи, ходатайства следователя, прокурора, законность и обоснованность ходатайства.

Azarov U.I. Formation of internal belief of the investigative judge by consideration of petitions of the investigator, the prosecutor

The article is devoted to research of process of formation of internal belief of the investigative judge by consideration of petitions of the investigator, the prosecutor about carrying out procedural actions to which constitutional laws and freedoms of the person are limited. It is established that formation of internal belief of the investigative judge by consideration of petitions of the investigator, the prosecutor can be based both on belief, and on knowledge. The internal belief of the investigative judge in validity of the made decision is result of understanding by the investigative judge of this validity. Such understanding happens during verification of information provided in the petition not only as full, but also as reliable. The confidence of the investigative judge of correctness of the made decision of such cases unambiguously is defined by legality and validity of the brought petition.

Key words: *pre-judicial investigation, judicial control, investigative judge, internal belief of the investigative judge, petition of the investigator, prosecutor, legality and validity of the petition.*

Стаття надійшла до редакції 10.04.2014.